

Tisztelt Elnök Úr, tisztelt Bíráló Bizottság!

Mindenekelőtt szeretném megköszönni mindhárom opponensemnek, hogy vállalták a feladatot, és időt, energiát nem sajnálva megírták véleményüket a disszertációról. Külön öröm számomra, hogy kritikai észrevételeik megtétele mellett mindannyian és egybehangzóan megfelelőnek találták az értekezés tudományos színvonalát az akadémiai doktori cím elnyeréséhez, illetve megítéléséhez. Támogatásukért és kedvező döntésükért hálás vagyok. A válasz elsődleges funkciója azonban az, hogy reagáljon az opponensi véleményekben megfogalmazott kritikára, kifogásokra, észrevételekre, így a továbbiakban a reakciókra fogok szorítkozni. A szokásoknak megfelelően egy közös választ fogalmaztam a három opponens véleményére, amely annál is kézenfekvőbb megoldás volt, mivel a vélemények több pontos is fedték egymást.

Hadd kezdjem a lebanálisabb, de épp emiatt legbosszantóbb hibával, az elütések relatíve nagy számával. Ez mindhárom opponensemnek feltűnt, szóvá is tették. El kell ismernem, hogy – legalábbis a dolgozat egyes fejezeteit illetően – igazuk van, és főleg a beadáshoz közeledve írt fejezetek esetében érezhetően megugrik a sietségből fakadó hibák száma. Kifejezetten hálás vagyok ugyanakkor opponenseimnek, amiért rámutattak ugyan a dolgozat bizonyos részeinek fésületlenségére, de azt nem a jelölt általános hanyagságával vagy nemtörődömségével magyarázták, hanem részben tudva vagy sejtve, de feltételezték a végső csiszolást akadályozó időprés-faktort.

Két opponensem, Szabó András és Bene Sándor is érintette a dolgozat szerkezetét némileg eltérő hangsúllyal. Szabó András kifejezetten üdvözölte, hogy a disszertáció fordításban is közli Lazius szövegeit, mondván, hogy a latin szövegkiadás önmagában ma már igen kevesekhez jut el. A fordítás fontosságát és minőségét Bene Sándor is elismeri, ő azonban problematikusabbnak látja a dolgozat hibrid jellegét, vagyis, hogy az egyszerre tartalmaz kritikai igényű szövegközlést, a közölt latin szöveg fordítását, illetve az közreadott szövegekkel kapcsolatos előtanulmányt. Aggályosnak látja, hogy a dolgozat így sem, mint kritikai kiadás nem teljes, hiszen az V. decas szövegének csak felét adja, sem pedig mint Lazius-monográfia nem tekinthető késznek, mert csak a közölt szövegekre vonatkozó elemzéseket tartalmaz. Bene joggal veti fel, hogy a szerkezeti választásra nem érv, hogy a teljes szövegközlés, a hozzá tartozó teljes, jegyzetelt fordítással és az idevágó tanulmányokkal minden mértéket meghaladó

szöveggé duzzadt volna, hiszen, mint mondja, elég lett volna ez esetben az egyiket megcsinálni, de azt a teljesség igényével. Ebben kétségkívül van igazság.

Részemről azonban kezdettől fogva nagyon is tudatos döntés volt, hogy a tervezett Lazius-disszertációt a textológiai és interpretatív részeket ötvözve kívánom benyújtani. Ezt több szempont is indokoltta tette. A kutatásaim tárgyát képező Lazius-mű, a *Rerum Austriacarum Decades* teljes egészében kéziratban maradt, bizonyos részei ugyanakkor három változatban is megőrződtek. Komoly filológiai-textológiai kihívás volt ebben az első pillantásra kissé zavaros kézírathalomban rendet vágni és amikor ez sikerült, meg szerettem volna mutatni a munka eredményét. Magamra filológusként tekintek, így mindenképpen szerettem volna az akadémiai doktorátus megszerzéséért benyújtott disszertációmban textológusi felkészültségemet is megmutatni. Ugyanakkor a szakmai tisztesség is azt kívánta, hogy közöljem azt a szöveget, amiről a disszertációban értekezem, hiszen, hogy várhatnám el, hogy az opponensek hiteles véleményt mondjanak egy dolgozatról, amely olyan szövegekre épít, amelyek csak Bécsben érhetők el kéziratban. Az tehát kezdettől világos célom volt, hogy a dolgozat értekező és filológiai/szövegkiadási részt is tartalmazzon. Ez a koncepció utólag egészült ki azzal, hogy a közölt latin eredeti jegyzetelt fordítását is a dolgozathoz csatoljam. Ehhez a végső lökést Tóth Gergely 2021-ben mintaszerű kiadásban közreadott Révay-kötete jelentette, amely a latin szöveg mellett bilingvisben hozta a magyar fordítást is. Szerettem volna a fordítás beemelésével jelezni azon véleményemet (melynek helyességét opponenseim is visszaigazolták), hogy korunk filológusainak, latinistáinak nemcsak a szűk körben hasznosuló tudományos kiadások elkészítésében, de az elért eredmények széles körű terjesztésében is van felelősségük, ez pedig az igényes, jegyzetekkel ellátott fordítások elkészítését igényli.

Ennek a koncepciónak pedig világos következménye volt, hogy ha textológusként is meg akarom mérteni magam, akkor közölnöm kell egy kritikai apparátussal ellátott latin szöveget, ha hangsúlyozni szeretném az eredmények minél szélesebb körű disszeminálását, akkor fordítást is adnom kell, az interpretáció pedig eleve a dolgozat alapkövetelménye. Mindhárom elem viszont a teljes V. decas esetén valóban meghaladta volna egy dolgozat kereteit. Emiatt ésszerűnek tűnt vállalni azt a kockázatot, hogy olyan részeket válogassak a szövegből, melyek demonstrálják a Laziuszal kapcsolatos filológiai kihívást, egyben széles interpretációs mezőt is kínálnak az értekező részek számára. A megfelelő részlet kiválasztásakor pedig adta magát, hogy az eredetileg négy könyves, utóbb a *Decades*ba betagozott *Rerum Pannonicarum libri* szövegeit válasszam. Mivel azonban szerettem volna bemutatni azt a váltást is, ami Lazius művét karakterében teljesen megváltoztatta és az egy monografikus jellegű, sallustiusi ihletésű

szövegből egy Bonfini-hatásokat mutató nagy átfogó birodalomtörténet felé mozdult el, ezért válogattam be a IX. és X. könyvet a hozzájuk kapcsolódó tanulmányokkal a dolgozatba.

Valóban, ilyen formán többé nem kerülnek majd egymás mellé a Lazius-kutatásaim eredményei, de örülök annak, hogy a már készülő monografikus feldolgozás hasznosíthatja majd az opponensi véleményekben elhangzott javaslatokat, tanácsokat is.

Még egy gondolat erejéig maradnék Bene Sándor és Szabó András bírálatának egy közös pontjánál. Mindketten külön-külön, de egybehangzóan kételyüket fejezték ki azzal az állítással kapcsolatban, hogy idézem: a „narratívák mögötti valóság levéltári kutatásokkal, kontrollforrások bevonásával sok esetben meghatározható...”. Távol álljon tőlem, hogy abszolutizálni akarjam a levéltári források szavahihetőségét, de egy példával hadd szemléltessem mire is gondoltam, a kontrollforrások jelentősége kapcsán. Lazius a IX. könyvben említi meg Korotna várának bevételét. Ha Laziusot olvasunk, a kis dél-dunántúli vár elfoglalása kizárólag a Habsburg zsoldban álló Nicolaus Bolweiler csapatainak érdeme. Ha megolvassuk ugyanerről az eseményről Forgách Ferenc vitriolos commentariusát, nála azt találjuk, hogy a várat Fráter György egykori gyilkosa, Sforza Pallavicini kezdi ostromolni, de mivel semmire sem megy, a horvát–szlavón bán, Zrínyi jön a segítségére, akinek katonái aztán rohammal beveszik az erődöt. Bolweiler neve fel sem merül. Ha viszont a bécsi Haus-Hof- und Staatsarchivban kézbe vesszük Pallavicini gróf Korotna elfoglalásáról beszámoló jelentését, világossá válik, hogy az ostromból mind Bolweiler, mind Zrínyi, mind Pallavicini katonái kivették a részüket és bátorságukat Pallavicini minden további nélkül egyformán hangsúlyozza és elismeri. Lazius kifejezetten hajlamos arra, hogy tendenciózusan alakítsa a valóságot saját koncepciójához, az ő esetében a forráskritika, tőle független források lehetőség szerinti bevonása elengedhetetlen, hogy adatait, állításait mérlegre tehessük. Tulajdonképpen csak eddig a szintig vélem úgy, hogy az „igazság” megismerhető, de talán helyesebb, ha igazabb, vagy árnyaltabb képet mondunk helyette. Annak mindenestre örülök, hogy a módszer, vagyis a levéltári források széles körű alkalmazásának fontosságát Bene Sándor is helyeselte a jegyzetapparátus kapcsán.

Harmadik opponensem, Balázs Mihály bírálatának egyik kulcseleme, hogy szóvá teszi a Lazius-szöveg műfaja kapcsán használt terminológia bizonytalanságait, a történetírás műfajainak laza kezelését. Érti ezt egyrészt arra, hogy a magyar történelem tárgyában született alapművet, a *Rerum Pannonicarum libri quattuor*-t modern kifejezéssel élve monográfiának hívom, holott, ha már sallustiusi párhuzamról van szó, Baranyai Decsi nyomán talán helyesebb lenne a kortárs kontextusba illeszthető *historia* terminus használata. Másik kifogása a

commentarius-fogalom nem kellően feszes alkalmazása, mely hol cím, hol műfaj, és hiányzik mögüle a korabeli *ars historica*-vita elméleti szempontjainak, akár Pirnát Antal szövegei alapján való beemelése.

Kezdeném a monográfia kifejezés magyarázatával. A dolgozat kifejezetten hangsúlyos eredményének tartom, hogy a *Rerum Pannonicarum* esetében sikerült kimutatnom Sallustius hatását Laziusra. Ennek szöveges bizonyítéka két hosszabb, ügyesen applikált Sallustius-részlet átemelése egyfajta vendégszövegként a Lazius-féle főszövegbe. Az már részben csak szerencsés könyvészeti véletlen, hogy fennmaradt Lazius saját possessorbejegyzést tartalmazó Sallustius-kötete, amit margináliák után kutatva sikerült fellelnem az ÖNB állományában. A tény, hogy Lazius jól ismerte, használta és adott esetben egyfajta intertextusként fel is használta Sallustius, a szövegátvételek alapján a saját kötet nélkül is igazolható. De nemcsak hosszabb átvételek mutatnak sallustiusi hatást, hanem a mű koncepciója is. Főleg abban a tekintetben, hogy a *Rerum Pannonicarum libri* egy nagyon rövid időszak, az 1540–1546 közti 5-6 év eseményeit ábrázolja, de részletesebben igazából csak Buda ostromaival, majd Esztergom és Fehérvár elestével foglalkozik. Az időhatár tehát 3-4 évre (1540–1543), a tematika pedig az ország szívének számító *medium regni* elvesztésére szűkül. Ebből a szempontból jön a képbe mintaként Sallustius, aki két legfontosabb művében a *De coniuratio Catilinae*-ben és a *Bellum Jugurthinum*-ban egy-egy konkrét helyen, maximum pár év alatt lejátszódó eseményt választott tárgyaúl. Ha én Sallustius hatását tételezem, amit Balázs tanár úr is elfogad, akkor Sallustius nyomán a monográfia védhető terminus technikus. Azt hiszem, ez az a pont, ahol bármennyire is tartom magam kora újkoros kötődésű neolatinosnak, átüt a tudományos nyelvezetemen az egyetemi évek klasszika-filológusi drillje. A klasszikus római történetírás esetében ugyanis Sallustius kapcsán általánosan használt kifejezés a monográfia, megkülönböztetendő műveit a nagyobb időkeretet átfogó annalista hagyomány olyan nagy alakjaitól, mint Livius vagy Tacitus. Sallustius kapcsán Michael von Albrecht tankönyvként használt *Római irodalomtörténete* is a monográfia kifejezést használja, így annak alkalmazása egy sallustiusi mintát követő, témájában nagyon egységes, jól lehatárolt időkerettel rendelkező, nem túl terjedelmes munka műfaji besorolásához nézetem szerint jól védhető. Abban viszont kétségtelenül igazat kell adnom Balázs Mihálynak, hogy ha mégoly jogos is a monográfia terminus technikusként való használata, a választás okaira érdemes lett volna reflektálni. De látható, hogy az ember néha nem lát ki saját bevett(nek gondolt) terminológiája sáncai mögül.

A *commentarius*-fogalom esetében némileg nehezebb dolgom van. Azt hiszem, Balázs Mihálynak igaza van abban, hogy a terminológia nem elég feszes a műfajok kapcsán, de ez

bizonyos értelemben nem a disszerens hibája, hanem a disszertáció tárgyát képező Lazius felelőssége. Lazius a 16. századi bécsi humanizmus egyik nemzetközileg jegyzett vezéralakja volt, befolyásos, nagy tekintélyű tudós, elképesztően terjedelmes szövegtörzs írója. Ennek ellenére történetelméleti kérdésekkel nem foglalkozott. Amikor megírta az 1540-es évek első felének magyarországi krónikáját, a *Rerum Pannonicarum libri-t*, akkor a latinban létező legáltalánosabb fogalmat használta, hiszen a szövegnek a *Négy könyv a magyarországi eseményekről* címet adta. Vagyis műfajt nem rendelt hozzá.

Amikor a szöveget később elkezdte egy nagyobb koncepció részeként újragondolni, néhány kézirati változatban olvasható a *Rerum Austriacarum Commentarii* kifejezés, de ez igen gyorsan és ahogy a dolgozatomban igyekeztem igazolni, a frissen kiadott és felfedezett Bonfini nyomán átadja a helyét műfajt megint csak nem jelölő *decades* kifejezésnek. Így lesz a végső forma *Rerum Austriacarum decades*. A *decades* viszont megint nem műfaj, csak beosztási egység, ami inkább terjedelmet jelöl, illetve nagy áttekintő művet takar. Nem látom annak nyomát, hogy Lazius tudatosan reflektált volna az 1500-as évek közepétől Itáliában kibontakozó *ars historica*-vitára, így, ha ezzel az elméleti háttérrel közelítünk hozzá, fennáll a veszély, hogy történetírói teljesítményét túldimenzionáljuk. Mert bár műve számos esetben alapvető forrása a korszaknak, Lazius végső soron egy olyan praktizáló orvos volt, akit nagyon érdekelt a történelem. Abban viszont ismét igazat kell adnom Balázs Mihálynak, hogy ha Lazius nem is foglalkoztatta az *ars historica*-problémakör, nekem disszerensként, majd egy reménybeli Lazius-monográfia írójaként ki kell majd arra térnem arra, hogy hol a helye Laziusnak a korabeli történetírás palettáján.

Ehhez kapcsolódóan szeretnék csak röviden reagálni Balázs tanár úr azon felvetésére, hogy mennyiben jogos szellemi függetlenséget tulajdonítani Forgách Ferencnek vagy Istvánffy Miklósnak, különösen, ha ez a szellemi függetlenség szembeállításként jelenik meg más kortársakhoz képest. Elismerem, hogy a „szellemi függetlenség” olyan fogalom, amely értelmezése talán kicsit messzire vezet. Amikor ennek ellentétére gondolok, akkor egy, a korban általános és többeknél kimutatható hivatásos, alkalmazotti jogviszonyt értek alatta. Ez megvan Bonfininél, lényegében Ransanusnál, bizonyosan Veliusnál, Laziusnál, Zsámbokynál, garantáltan Brutusnál és erősen tetten érhető Verancsicsnál is, bár ott szerződéses viszony az udvari történetírói státuszra nincs. Forgách Ferenc vagy Istvánffy Miklós annyiban mások vagy kivételek, hogy bizonyos értelemben műkedvelő arisztokrataként írnak, nem elfogulatlanok persze, de humanista/írói létükben nem elkötelezett alkalmazottak. Ennyiben szabadok.

A dolgozat utolsó, az 1556-os szigetvári ostrom irodalmi emlékezetét vizsgáló fejezet kapcsán mind Balázs Mihálynak, mind Szabó Andrásnak volt egy-egy konkrét észrevétele, melyekre mindenképpen kell reagálnom. Az elemzés kapcsán Balázs tanár úr felrója az (idézem): „felekezeti szempont teljes hiánya”-t. Miközben igyekeztem ugyanis az 1556-os, kissé elfeledett, pedig komoly irodalmi visszhangot kiváltó ostromot kontextusában bemutatni és így megtalálni Lazius vonatkozó szövegének helyét az irodalmi hagyományban, illetve kimutatni a szövegek közti nagyon is eleven kapcsolatokat, nem tértem ki arra, hogy megvilágítsam, mennyiben jelenik meg a felekezeti hozzáállás az egyes szerzők esetében. A kontraszt, ahogy erre Balázs Mihály rámutat, a legélesebben a protestáns Tőke Ferenc és Zsámboky vagy az őt követő Lazius szövegei között feszül: Tőke protestáns harcosoknak láttatja a szigeti védőket, míg Zsámbokynál és Laziusnál a védősereg misét hallgat és nyilvános gyónást végez. El kell ismernem, hogy ami a felekezeti szempont vizsgálatát illeti, van a részemről ebben egy bizonyos „vakság”, ami annál is sajátosabb, hiszen magam is a szegedi „keddesték” immár évtizedes hallgatója vagyok, tehát akár már lehetne is erre fülem. Laziusnál ugyanakkor a felekezeti szempont, bár kétségtelenül jelen van, nem ordító módon, polemikusan, inkább magától értetődő természetességgel jelentkezik. Pár éve, egy pécsi egyháztörténeti konferencián tartott előadásomban állapítottam meg, hogy a 16. századi humanista történetírásnak általában nem centrális eleme a vallási viták, felekezeti szempontok tematizálása, és erős kivételként Szerémi György példáját hoztam. A különutas káplán evidensen tekinti eretneknek a különböző protestáns prédikátorokat, mi több, egyes hadászati kudarcokat is (például a lutheránusokból álló német birodalmi sereg fiaskóját 1542-ben Pest alatt, illetve a szentek képmásait meggyalázó fehérvári polgárok drámáját 1543-ban) az isteni büntetés számlájára írja. Laziusnál ehhez képest a felekezeti szempont nem elsődleges világalakító tényező, a katolicizmus számára a természetes vallás. De még ha a katolikus hit olyan is Laziusnak, mint a levegővétel, ez nem indokolja, hogy a disszerens is levegőnek nézze a problémát, még ha az nincs is a szövegek előterében. Különösen fontos lesz ennek a szempontnak a vizsgálata a készülő Lazius-monográfia szempontjából, hiszen a hatodik decas elkészült szövegei zömmel a schmalkaldeni háború eseményeit tárgyalják, természetesen Habsburg Ferdinánd szerepét kidomborítva és katolikus szimpátiával. Ám a felekezeti szempontot mindenképp be kell emelni a magyarországi témájú szövegek elemzésébe is, de nekem ennek felismeréséhez kellett Balázs tanár úr finom észrevétele, amit ezúton köszönök.

Szabó András ennél is konkrétabb problémát feszeget Horváth Márk szigeti várkapitány jelentésének wittenbergi kiadása kapcsán. Szabó professzor úr egyrészt azt veti fel, hogy én a

wittenbergi kiadást 1557 tavaszára datálom, holott a kiadásból az évszakra nem, csak az évre lehet következtetni, másrészt, hogy a Bánffy-család közreműködését sejtem a szöveg kiadása mögött. Ő ezzel szemben más, dél-dunántúli analógiákra hivatkozva úgy véli, hogy a jelentés szövege két, név szerint is ismert, és nevük alapján feltehetően baranyai diák, Eszéki István és Veresmarti István révén kerülhetett Wittenbergbe, akik 1557 augusztusában iratkoztak be az egyetemre.

Az 1556-os szigetvári ostrom szövegeiről a 2019-es pécsi Rebakucs-konferencián tartottam előadást. A Horváth Márk-jelentés wittenbergi kiadása kapcsán Szabó András szólt hozzá elsőként az előadáshoz, akivel még abban az évben több levelet is váltottam ez ügyben és ő már akkor ezt a két, a wittenbergi magyar coetusról írott könyvében is szereplő, baranyai diákot tartotta közvetítőnek. Én akkor megfontolás tárgyává tettem ezt a javaslatot, de végül több okból elvettem. Egyrészt késeinek találtam az 1557. augusztusi időpontot. Ugyanis dolgozatomban, illetve korábban erről írott tanulmányomban is valóban 1557 tavaszára datáltam a várkapitány jelentésének kiadását, ez esetben pedig aligha vihették csak 1557 késő nyarán Wittenbergbe a kéziratot. Azt viszont el kell most ismernem, hogy nincs arra egyértelmű bizonyíték, hogy a szöveg valóban már tavasszal megjelent. Szabó András helyesen mutat rá, hogy a kiadvány alapján csak az évszám egyértelmű. Azt hiszem, ez esetben saját koncepcióm rabja lettem: az ugyanis bizonyos és igazolható, hogy a dolgozatban is említett két másik fontos, az 1556-os dél-dunántúli harcokról szóló beszámoló, Lazius és Johannes Heroldt szövege már 1557 tavaszán, a frankfurti könyvvásárra megjelent. Horvát Márk esetében a tavaszi kiadásra nincs bizonyítékom. Nem kizárható ugyan, de nem is vehető biztosra. Ez esetben tehát óvatosabban kellett volna fogalmazni.

De volt a baranyai diákokkal szemben egy másik, erősebb érvem, ezért nem szerepelnek ők a szövegben (Szabó András általam is forgatott, de végül nem hivatkozott könyve pedig az irodalomjegyzékben). A már említett 2019-es pécsi Rebakucs-konferencián Hubert Ildikó vetette fel, hogy ha a várkapitány jelentésének közvetítőit keresem, érdemes az alsólindvai Bánffy-család körül keresgélni. Ez a tanács rendkívül hasznosnak bizonyult. Egyrészt a Bánffyak naplóbejegyzéseiből világossá vált, hogy Bánffy László részt vett az 1556-os dél-dunántúli harcokban. Tőke Ferenc Alsólindván írta 1556 decemberében a szigetvári viadalt megörökítő históriás énekét. Tőke esetében a várkapitány jelentésének ismerete szövegszerűen igazolható. Mivel Horváth Márk jelentésének bizonyosan több kézirati változata volt (hiszen ma van egy Bécsben megőrzött, oda beküldött példány, de a wittenbergi kiadás szövege ettől számos ponton eltér, tehát nem az alapján készült), a harcokban résztvevő Bánffy László is

kaphatott belőle, így Tőke szövegismerete jól magyarázható. Én ma is azt gondolom, hogy a Bánffayk és Tőke szerepe nagyobb valószínűséggel tételezhető a wittenbergi kiadás mögött, de azt is el kell ismernem, hogy ez nem zárja ki, hogy a szöveg csak 1557 augusztusában jutott el végül Wittenbergbe.

Végezetül még egyszer köszönöm opponenseim munkáját és remélem, hogy nemcsak a dolgozatot, de bírálatukra adott válaszomat is megfelelőnek és elfogadhatónak találják.

Szeged, 2023. június 1.

Kasza Péter